

Gabriel Zaid

Toliko knjig! (3)

Nekaj vprašanj o širjenju knjig

Obstajajo tri splošne predpostavke o širjenju knjig:

- Knjiga je bila prvo sredstvo množične komunikacije v zgodovini in je še vedno najpomembnejše.
- Vpliv knjig je velikanski: kulturo širimo in posredujemo s knjigo.
- Knjige so drage – še zlasti za široke množice v revnih državah – in zato niso vsakomur dostopne.

Ali so knjige eno od sredstev množične komunikacije? Primerjanje knjig z drugimi sredstvi množične komunikacije je razumljivo iz več razlogov: prodamo jih lahko v milijonih izvodov; namenjene so anonimnim bralcem; so industrijski izdelek, ki preslikava in razmnožuje simbole; v zgodovini stojijo na začetku razvoja, ki mu lahko sledimo od Gutenbergovega *Svetega pisma* v 15. stoletju do radia, filma, televizije in digitalnih nosilcev v 21. stoletju. Vendar moramo opozoriti na določeno razliko.

Mreže navadne pošte, telegrafa, telefonske in elektronske pošte, čeprav so zelo razprostranjene, so namenjene predvsem neposrednemu povezovanju dveh dopisovalcev. Po drugi strani pa so ustne pripovedi *Iliade* in *Odiseje* ter knjige v rokopisu ali tiskani obliki nekaj povsem drugega, predhodnice orodij za množično komunikacijo: bralcem pošiljajo signale iz središčne točke. Niso posrednice menjave; namenjene so anonimnemu bralstvu. Zato je samo po sebi umevno, da se lotimo take primerjave. Vendar pa primerjave pripeljejo do nesporazumov, ki knjigi škodujejo, ker bi po njih lahko sodili, da so drugi mediji tehnološko izpodrinili knjigo z laskanjem množicam in vplivom. Knjigo je torej treba braniti pred novimi mediji s tarnanjem nad tem, da cene in distribucija preprečujejo množično kroženje knjig, pa tudi z zagotovili o veličini knjige in njenem odločilnem vplivu vsem oviram navkljub.

Dejstvo, da je knjiga predhodnica množičnih medijev in nima njim enakovrednega dosega, ji na videz zmanjšuje vrednost in vzpodbuja nastanek namišljenih problemov in rešitev.

Najprej se je smiselno vprašati, ali vse knjige potrebujejo in ali si zaslužijo množico bralcev. Večina knjig ni namenjenih širokemu bralstvu in ga tudi ne potrebuje, če hočemo z njimi zaslužiti. Druga skrajnost pa je, da nekatere slabe knjige dosežejo velikansko število bralcev, primerljivo ali celo večje od tistega, ki ga dosežejo časopisi, radio ali televizija, čeprav zato nikakor niso nič boljše.

Knjige pravzaprav niso eden od množičnih medijev, čeprav lahko igrajo tako vlogo, ne da bi družba od tega imela kako posebno korist. Seveda imamo družbene koristi od tega, če večje število bralcev prebere nekaj istih knjig, še zlasti, kadar gre za klasike: to namreč spodbuja pogovor. Skupno poznavanje abecede, števil, meril, besednjaka in vsaj osnovnih podatkov, na katere se lahko sklicujemo, je koristno: omogoči nam, da se med seboj razumemo. Malo skupnega poznavanja besedil, pesmi, rekov, novih zgodb in filmov je prav tako koristno: pogovor brez tega ne bi bil mogoč. Poenotenje je dolgočasno in nas otopi, vsestranska različnost pa nas izloči. Če želimo, da nas raznolikost obogati, moramo imeti skupno bazo znanja. V vseh drugih pogledih pa je raznolikost boljša. Ni zaželeno, da bi imele vse knjige na milijone bralcev, temveč da bi dosegle svoje naravne prejemnike – bralce, ki bi jih imele v popolnem svetu, v katerem bi bila distribucija brezhibna in cena nepomembna, tako da bi imel vsak bralec, ki bi ga to zanimalo, priložnost, da jih prebere.

Ali je knjiga sredstvo, ki spodbudi dogajanje? Vredno si je tudi postaviti vprašanje o vplivu knjig. Jasno je, da tak vpliv obstaja, ne pa tudi, kako deluje ali kako vpliven, dober ali slab je.

Klasična predpostavka je svetopisemske oblike: seme je zasejano in nekaj se ga izgubi ali pade na neplodna tla, lahko propade ali slabo obrodi; nekaj izbranih duš pa se odzove tako, da spremenijo svoje življenje in življenje drugih ljudi ter širijo vpliv. Tako se širijo ideje, še zlasti, če se jim posreči priti do vplivnih ljudi, ali pa, če ljudje, ki imajo ideje, pridejo na oblast. Tako se lahko zgodi, da se dialog ali tradicija uveljavi v prostoru in času in nekaj Aristotelovih knjig zaznamuje evropske jezike in oblikuje miselne navade milijonov, ki Aristotela niso nikdar brali. In tako se zgodi, da se ta dialog zaplete v prelomne dogodke in nam omogoči, da – tako kot v razvoju od Hegla

prek Marxa do Castra – razumemo, kako ta siloviti intelektualni vpliv na tihem oblikuje zgodovino.

Vse to je prijetna tolažba, še zlasti za avtorje, ki prodajo malo izvodov svojih knjig in si lahko mislijo, da jih je Hegel navsezadnje prodal še manj. Morda pa ni nič več od tega – metoda za odganjanje morečega občutka ob nasprotni predpostavki, ki prav tako ni dokazana, čeprav ni nič manj razširjena: da pisati pomeni postaviti se na rob resničnosti. Sokrat ni verjel, da je pisanje pomembno. Rimbaud se mu je odpovedal, mehiški romanopisec Juan Rulfo prav tako. Številni duhovniki in revolucionarji so imeli slabo vest ali pa so se počutili narcisoidne, ker so se ukvarjali z dejavnostjo (pisanjem), ki je vse prej kot uporabna. Dobro poznamo slabo vest tistih, ki pišejo, in to delno pojasni našo zasvojenost s tem, da pero posodimo “častivrednim ciljem”, da bi se počutili manj nekoristne. Če so univerze Latinske Amerike lahko počakale na prevod *Fenomenologije duha* do leta 1966, ne da bi propadle, ker so tako silno pogrešale Hegla; če je knjigo prebralo vsaj nekaj revolucionarnih študentov; in če Castro javno izjavlja, da ni nikoli prebral več kot le začetek *Kapitala*, kaj torej hočemo povedati, kadar govorimo o vplivu knjig, in to niti ne na množice?

Nujno moramo ločiti in ločeno ocenjevati skupek raznolikih pojavov, povezanih s tako imenovanim vplivom knjig. Slava avtorjev in posameznih knjig je eno, število prodanih izvodov nekaj drugega, branje teh knjig prav tako, razumevanje in širjenje njihove vsebine spet nekaj drugega; pomisliti moramo tudi na vzročno povezavo med prejšnjimi pojavi (ugled, prodaja, branje, razumevanje, širjenje) in vedenjem javnosti, kolikor ga lahko opazimo.

Človek je lahko znan pisatelj, čeprav ni nikdar napisal nobene knjige; ali kljub temu, da knjiga ni šla v promet, če je bila že napisana; ali kljub temu, da je ni nihče prebral, čeprav je šla v denar; ali kljub temu, da ni povzročila nobene spremembe, čeprav so jo ljudje brali. Pisec lahko proda veliko število knjig in vendar ni pretirano slaven. Ali pa lahko ima velik vpliv, ne da bi kaj prida napisal. Vsi ti pojavi so med seboj povezani, čeprav so zelo različni.

In vse je treba šele preučiti. Je politično angažirana poezija res koristna? Ali pornografska književnost res naredi kaj škode? Če tisti, ki so prebrali Goethejevo *Trpljenje mladega Wertherja* in potem napravili samomor, knjige ne bi prebrali, ali bi se vseeno ubili? Ali je Castrovo revolucijo na Kubi povzročilo to, da je bral Marxa? Je prebiranje *Svetega pisma* pripeljalo do bombardiranja Hirošime?

Lahko naročimo raziskave, ki nam bodo omogočile, da bomo prešteli in opredelili bralce glede na mestne soseske, dohodek, starost, spol, navade, posebna nagnjenja in tako naprej. Toda vpliva ni lahko izmeriti. Sklepamo, da oglaševalcev ne zanima preučevanje, ali televizija otrokom škoduje in kako. Pa tudi o tistem, kar jih zanima, na primer vpliv oglasov na prodajo, nimajo natančnih podatkov. Vikont Leverhulme, ustanovitelj imperija izdelovalcev mila, bratov Lever, je navrgel šalo, ki še vedno kroži: "Polovica denarja, ki ga dam za oglaševanje, gre v nič, najhuje pa je, da ne vem, katera polovica" (David Ogilvy, *Izpovedi oglaševalca*).

Pri knjigah je naša nevednost še hujša. Ker ni raziskav, imamo celo vrsto dobronamernih teorij: nobena knjiga ni tako zanič, da ne bi imela tudi kake dobre lastnosti; vsaka knjiga je boljša kot vse televizijske oddaje; nič ni zlahtnejšega od tega, da vzgojimo otroka, zasadimo drevo ali napišemo knjigo.

Verovanje v knjige kot dejavnice vpliva ali dejstvo, da vanje ne verjamemo, je najprej in predvsem to – verovanje.

Katere množice ne berejo? Med knjigo kot medijem in drugimi mediji je bistvena ekonomska razlika. Naloga tiska, radia in televizije je, da zberejo občinstvo, ki se ga da prodati nekemu tretjemu. Vsebina, ki mora biti sprejemljiva za tega tretjega (oglaševalca) je vaba, ki pritegne in določi obseg in vrsto občinstva, ki ga časopis, radio ali televizijska hiša lahko ponudi. Jasno je, da izdelovalca bagrov ne zanima kupovanje občinstva, ki ga lahko ponudi televizija. Televizija lahko prepriča milijone ljudi, da si bodo ogledali boksarski dvoboj, le redke gledalce pa bo pritegnilo kupovanje bagrov. Pravo sredstvo za zbiranje tako omejenega občinstva, in to po razumni ceni, je revija, specializirana za tematiko, ki zanima gradbeno industrijo.

Tako pojasnimo, zakaj nekatere specializirane revije brezplačno pošiljajo bralcem, katerih značilnosti se prilegajo profilu ciljnega občinstva. Denarja, ki ga pri reviji zaslužijo z naročninami, je morda tako malo, da se mu založnik raje odpove in tako poveča resnični dohodek revije, ki prihaja od prodaje oglasov, zato pa oglaševalcem ponudi bolj izbrano, dobičkonosno in boljše sestavljeno občinstvo.

Pri vodenju številnih športnih stadionov je razlika med služenjem in izgubljanjem denarja odvisna od primerne oblikovanosti prehodov, po katerih lahko prodajalci čim hitreje krožijo. Športne prireditve so torej način za zbiranje občinstva, ki se ga da prodati za koncesije za vroče hrenovke, pivo, pokovko in kavo.

Kadar gre za knjigo, ni tretjega udeleženca: vse stroške poravnata potrošnik. Pri komercialnih radijskih in televizijskih postajah je ravno obratno: občinstvo ne plača ničesar, le sprejemnik mora kupiti. Časopise in revije delno plačuje tretji udeleženec in delno potrošnik.

Iz tega sledi, da so knjige za bralca sorazmerno dražje kot drugi mediji. Sorazmerna cena knjige omejuje njen domet, zlasti, kadar njeni potencialni bralci niso premožni, čeprav javne knjižnice manjšajo omejitev, ker omogočajo brezplačen dostop do knjig. Glavna ovira za kroženje knjig ni cena, temveč različno zanimanje avtorja in bralca, lastnosti besedila in težave pri branju in pisanju. Če bi sklepali, da vse ljudi na svetu zanimata kovinarstvo ali nadrealizem, bi vseeno imeli knjige o teh dveh témah, ki jim nekateri ne bi mogli slediti brez nekoliko predhodnega študija. Take težave močno zmanjšajo število bralcev neke knjige ne glede na to, kako nizka je cena.

Ljudje ne čakajo vsi iz sebe od navdušenja, da bodo kupili in prebrali zadnjo mojstrovino kakega pisca, tudi če govori o kovinarstvu, nadrealizmu ali kaki drugi témi, ki je bistvenega pomena za človeštvo. Če ne bi bilo bolj ali manj narcisoidne utvare, da se počutimo kot središče sveta, ki hrepeni po nas, kako bi kdor koli od nas sploh pisal, ko se sooči s statističnimi podatki, ki ga odvrtačajo od tega? Če pomislimo na resnost težav tretjega sveta, pomen poljedelske pridelave pri reševanju njihovih problemov; če pomislimo, kakor je rekel Santayana, da so tisti, ki se ne spominjajo preteklosti, obsojeni na to, da jo bodo ponavljali; in če se zavedamo zgodovinskega učinka malikovanja poljedelskega orodja, kako to, da ne uvidimo tehtnosti *Zgodovine in ustroja mitov o požigalništvu med Borori v tropski Afriki*?

Noben avtor ne verjame, da je njegova knjiga lahko kaj drugega kot nepogrešljiva, kajti če se hoče primerno osredotočiti na svojo tematiko, mora na svoje delo gledati kot na središče celote. A kako naj bralec dobi občutek celote, ko je vendar toliko središč, ki zahtevajo njegovo pozornost? Težko, če ni iz podobnega družbenega okolja in nima enakih zanimanj. Knjiga je kot pogovor in ne drži, da lahko kdor koli sledi prav vsakemu pogovoru, se mu pridruži ali ga zapusti, kadar se mu zahoče. Če bi želeli, da bi bilo to mogoče, bi se morali vedno pogovarjati le o vremenu ali čem podobnem, in to v pogovoru, ki bi mu bilo usojeno, da se vedno znova začneja in se nikamor ne premakne. Če hočemo kam priti, še zlasti v težko dostopne kraje, si moramo neizogibno nabrati minimalno število skupnih "ur letenja".

Ni največji problem, da imajo milijoni revnih ljudi majhno kupno moč ali pa je sploh nimajo. Mogoče imate denar, da bi si kupili knjigo, ne zanima pa vas, ali nimate primerne znanja, da bi sledili njeni vsebini. To se dogaja celo pri ljudeh z univerzitetno diplomom. Marsikateri od njih bi raje pisal kot bral. Pravzaprav je na milijone takih, ki niso nikdar spoznali, kaj pomeni, da rad bereš.

Učenje branja je združevanje enot z vedno bolj zapletenim pomenom:

– Povezovanje črk, ki sestavljajo besedo. Z našo abecedo in standardnimi metodami poučevanja je prva stopnja učenje, da besedo zajamemo z enim pogledom. To ni preveč lahka naloga, pa tudi ne le naloga za otroke. Tako težka je kot branje kitajskih pismenk ali hieroglifov. Razlika med črkovanjem besede in spretnostjo, da jo dojamemo na prvi pogled, je velikanska, in poznejše izurjenosti ne pridobimo brez vaje. Takoj lahko zaznate besedo "lokomotiva", ne da bi se zavedeli, da se mora otrok, ki jo izgovori, vrniti na začetek in začeti še enkrat, ker do takrat, ko pride do a-ja, že pozabi celoto, ki jo je črko za črko sestavljal. Enako se dogaja, kadar se učite novo abecedo (vaja, ki je ločena od učenja drugega jezika), na primer grško ali gotško abecedo. Če ste na tečaju nemščine uporabljali latinsko abecedo, potem pa naletite na nemščino v gotici, besede, ki ste jih poznali, izgubijo tipografsko jasnost, polne so vidnih zapletov in izgubljene med trnastim listjem gotških črk; morate jih črkovati.

Če hočemo črkovati besede, moramo poznati vsako črko kot samostojno enoto, zmožno vklopiti se v večjo celoto, ki jo obkroža in spreminja: to je iskanje možnih enot, ki se jih bo dalo zadovoljivo združiti pod določenimi pogoji; je iskanje gozda, izgubljenega med drevesi, po pretirano bližnjem spletu: je premik od tišine črke (njen komaj opazni zdrs v pomen smo se naučili videti po zaslugi učnih ur iz konkretne poezije) proti čudežu cele besede.

– Naslednji korak je povezovanje vseh besed v stavku. Postopek se ponovi na drugi ravni. Besede s tisočnimi možnimi hkratnimi pomeni so prav tako lahko neme in se ogradijo od okolice kot nedoumljive enote. Povezovanje je tu zapletenejše, ker sobesedilne spremembe (ne da bi upoštevali tudi sobesedilo v stavku) povzročajo topografske, prozodične, skladijske in pomenoslovne zaplete, ki vsiljujejo še več omejitev za povezovanje pomenskih enot.

Branje se je v zgodovini začelo kot preprosto odkritje ustnega diskurza, zapisanega z grafičnimi znamenji, tako kot tajnica zapisuje

narekovano pismo s stenografskimi znamenji, da ga bo lahko obnovila. Ljudje niso brali zato, da bi razumeli, temveč da bi slišali in razumeli tisto, kar slišijo. Najprej so s pomočjo zapisa obnovili zvok, šele nato pomen. Tako kot otroci potrebujejo čas, da se naučijo brati, ne da bi pri tem izgovarjali besede, je človek potreboval čas, da se je naučil brati potihoma, doumeti pomen zapisa neposredno, ne da bi ga preoblikoval v zvok. Plutarh je trdil, da je znal Aleksander brati potihem; sveti Avguštin se je sedem stoletij pozneje še vedno čudil, ko je videl svetega Ambroža pri enakem početju.

– In tako naprej, dokler nismo sposobni prebrati odstavka, dlje od tega pa številni pismeni ljudje sploh ne pridejo. Odrasli so morda sposobni žonglirati s sorazmerno težkimi in zapletenimi enotami ustnega izražanja, zato pa ne znajo žogic obdržati v zraku, ko besedilo berejo potihem. Včasih je trud skupen: kmet, ki zna brati, preoblikuje odstavek časopisnega članka v razumljivo ustno različico, tisti, ki ga poslušajo, pa potem dojamejo zgodbo v celoti. Bralec se tu in tam ustavi, ker mora prav tako poslušati; potrebuje svojo ustno različico, brez katere ni sposoben razumeti tistega, o čemer poročajo v časopisu. Odstavke “preskuša z zvokom”, jih razčlenjuje, če smemo tako reči, in kot otrok pride do ž-ja, ne da bi razumel celotni članek. Nakopičiti mora celoto, odstavek za odstavkom, kot otrok, ki bere črko za črko.

– Naslednja raven – številni doktorji, inženirji in raziskovalci, ki še vedno “z zvokom preskušajo besede” kot kmetje iz prejšnjega odstavka, je nikdar ne dosežejo – je razumevanje cele knjige v eni sapi, v celoti. Kako naj kdor koli, ki se s trudom prebija skozi besedilo več dni, tednov in mesecev ali ki takrat, ko pride do ž-ja, že pozabi pomen celote, prebere knjigo? In koliko univerzitetnih predmetov ni drugega kot naporno branje besedila skozi vse leto? Lahko še kaj drugega naredi knjigo popolnoma nerazumljivo kot to, da jo beremo dovolj počasi? Spominja na to, da bi si vse leto ogledovali stenske slikarije z razdalje dveh centimetrov s hitrostjo desetih kvadratnih centimetrov vsak tretji dan v letu, kot kak kratkoviden polž. Tako ni mogoče povezati stenske slike v celoto in jo videti na prvi pogled.

In potem mine deset let, poklicne in življenjske izkušnje poskrbijo, da ljudje dozoriijo tudi v odnosu do jezika. Srečamo univerzitetno izobražene ljudi, ki so na delovnem mestu sorazmerno spretni in sposobni še kar intelektualnega pogovora, ko pa vzamejo v roke knjigo, ne pridejo dlje kot do plazenja po tleh, s trudom se vlečejo med listjem, ki si ga iz svoje polžje perspektive ne zmorejo hitro

ogledati. Koliko ljudi pa se želi počutiti kot polž, še zlasti, kadar vedo, kako je, če se znaš inteligentno izražati v pogovoru? To naravno nezadovoljstvo poudarja razliko med "razvito" ustno platjo in "nerazvito" pisno platjo; branje knjig odrine v začarani krog mirovanja. Ljudje, ki tako čutijo, ne berejo knjig. V resnici se jih nikoli niso naučili brati. Branje jim ni nikoli ugajalo. Nikdar se jim ni prikupilo, zato v njem ne bodo nikoli uživali. Seveda pa ni treba brati, če želimo biti poklicno uspešni, družbeno cenjeni ali služiti denar.

Tisti pa, ki berejo knjige, ker so imeli na srečo starše, učitelje ali prijatelje bralce, celo tisti maloštevilni, ki vsak dan preberejo po eno knjigo z brezmejno nenasitnostjo in jih ta pozneje celo spravlja v zadrego – ker se ne zavedajo, da so se prav zaradi te navade naučili brati, kajti tako hitro branje bralca nauči videti celoto na prvi pogled – so res tako redki in razpršeni, da je povprečno število prebranih knjig majhno tudi v razvitih državah. Branje ni črkovanje besed ali naporno plazenje čez površino stenske slikarije, ki je ne bomo nikoli videli v celoti. Če izvzamemo obvladovanje abecede, odstavka in kratkega članka, ki ga morda le razumemo na prvi pogled, obstajajo funkcionalno nepismeni bralci knjig. Velika ovira za prosto kroženje knjig je množica privilegiranih državljanov z univerzitetnimi nazivi, ki pa se niso nikdar naučili pošteno brati.

Statistika, ki jo je objavil Unesco, jasno kaže, da je neizmerno povečanje števila objavljenih knjig v 20. stoletju vzporedno z množenjem univerzitetnih nazivov. Vendar število pove več o ponudbi kot o povpraševanju. Univerzitetni diplomanti knjige raje objavljajo kot berejo.

Objavljanje je ustaljeni del uveljavljanja akademske ali birokratske kariere. Tako kot je pisanje poročil ali pravilno izpolnjevanje formularjev potrebno, če se želiš udeležiti natečaja. To nima nobene zveze z branjem ali pisanjem. Branje je težko, z njim zapravljaš čas, namesto da bi delal kariero, točk pa si z njim ne pridobiš, razen pri seznamih navedenih del. Objavljanje je sredstvo za doseg cilja. Branje je nekoristno: grda razvada je, čisti užitek.

Smrt knjige

Noben strokovnjak za napovedovanje tehnološke prihodnosti ne predvideva izginotja ognja, kolesa ali abecede, tisočletja starih izumov, ki jih še danes nismo prekosili, čeprav so si jih izmislila nerazvita

ljudstva. In vendar poznamo preroke, ki napovedujejo smrt knjige. Ta prerokba zveni kot apokaliptična sodba: preobilje knjig pritiska na človeštvo in božja jeza bo priklicala konec sveta. Kot tehnološka sodba pa ne zdrži najmanjšega preverjanja.

Knjige je mogoče preleteti s pogledom. V tem pogledu knjige prekašajo le slike.

Filmske ali televizijske predstave, čeprav je vizualna, si ni mogoče ogledati z enim pogledom, tako kot sliko. Tudi preleteti je ni mogoče. Mogoče je, da človeku popusti zbranost ali ga kaj zmoti, ne more pa je pomakniti naprej, da bi videl, kaj pride potem, je zavrteti nazaj, da bi nekaj bolje razumel, ali jo za trenutek ustaviti, da bi razmislil.

Oddaje, posnete na videokaseto ali zgoščenko, gledalcu omogočajo vrtenje naprej in nazaj, vendar jih ni lahko raziskati. Niti najhitrejši računalnik ne zmore dajati vtisa celote, ki ga da hiter in bežen pregled knjige, niti tega ne zmore z enako lahkoto. Človek postane nestrpen, ko pregleduje datoteke na računalniku; ni lahko hitro dobiti vtisa o vsebini.

Zelo težko je hitro dobiti občutek časovnega zaporedja (čeprav je vizualno), ki se mora zavrteti na stroju. Če želimo slediti tistemu, kar prihaja iz mehničnega klavirja, gramofona, magnetofona, filmskega projektorja, radijskega ali televizijskega sprejemnika, videokasetofona, računalnika, telefona ali faksa, moramo skrbno slediti zaporedju slik ali zvokov. Če želimo nekaj poiskati, moramo napredovati slepo, vztrajno, okorno, ne da bi videli daleč predse.

Laže je kaj najti v knjigi, kar je ironično, potem ko je Marshall McLuhan dal izjavo o zastarelosti *linearnega pisanja*. Nič ne zahteva več *linearnega pisanja* kot televizija, trakovi in plošče. V nasprotju s knjigami (ali slikami) jih ni mogoče razumeti naenkrat. Spominjajo na antična besedila, kakršna so tihomorski rokopisi, ki jih je bilo treba razviti in napeti na dve palici, da se jih je dalo prebrati.

Pomanjkljivost novih medijev je očitna že v oglaševanju po pošti. Bralec lahko brošuri posveti dve sekundi pozornosti, preden jo vrže v koš, manj možnosti pa je, da bi prejemnik nenaročeno zgoščenko naložil v računalnik in jo ocenil: to bi trajalo več kot dve sekundi. Podobno celo na vrhuncu obdobja, ko ne zapisujemo več na papir, ljudje pri opravljanju pisarniških del raje delajo z natisi kot z datotekami na zaslonu. Najbolj ironična pa je knjižica natisnjenih navodil, priložena tako imenovani najsodobnejši elektronski napravi. Nobena knjiga ne zahteva elektronskih navodil, v katerih bi bilo razloženo, kako jo je treba brati.

Velika prednost elektronskega besedila je hitrost, s katero lahko poiščemo besede (ali predmete, če so prej vneseni v katalog – kot tisti v knjižnih kazalnih – in jih zahtevamo pravilno in natančno). To še zlasti velja za zgoščenke – CD in DVD, ki bralcem omogočajo ogled besed ali tem na zaslonu, preden poiščejo ustrezna besedila. Kadar ni na voljo seznamov, bodisi zato, ker niso napisani ali ker je težko iskati po njih (snemanje leksikona s spleta lahko traja več ur), se prednost precej zmanjša: bralec mora pri slepem iskanju uganiti, katere besede bodo prinesle najkoristnejše odgovore. Vendar je elektronsko besedilo celo s pomočjo seznamov nemogoče preleteti.

Knjigo beremo s hitrostjo, ki jo določi bralec. Bralec pa se mora pri novih medijih prilagoditi hitrosti, ki jo določi stroj. *Branja* se je mogoče lotiti le z eno hitrostjo. Če zgoščenci, traku ali filmu spremenimo hitrost, postane neberljiv. Nasprotno pa knjige (z določenimi omejitvami) lahko beremo s hitrostjo, ki jo zahtevajo bralec, razpoloženje, namen ali usklajenost besedila in okoliščin.

To je pomembna svoboda. Knjigo lahko s tehniko hitrega branja preučujemo s hitrostjo tisoč besed na minuto ali pa dolgo razmišljamo o eni sami vrstici, ki nam je prinesla razodetje. In tako zlahka se vrnemo, ponovno beremo, se ustavimo, preskočimo nezanimive odlomke. Pri novih medijih so taki postopki lahko zamudni in okorni.

Knjige se da prenašati. Prednost knjige je, da vsi drugi mediji za branje zahtevajo dva koraka: prvi korak je preoblikovanje mehaničnih, magnetnih, optičnih ali elektronskih signalov (sprejetih ali posnetih) v nekaj, kar potem (v drugem koraku) človeško bitje zna prebrati. Knjigo pa se da brati neposredno. Zraven ni treba imeti posrednika, domnevno prenosnega in skoraj zagotovo ne osebnega, ker bi vsi okoli nas morali sodelovati pri nečem, kar jih ne zanima. Pa tudi na kak poseben kraj je ni treba nesti, kjer bi stroj deloval. Knjigo se da brati skoraj povsod in v vsakem položaju, bralec lahko pri tem stoji, sedi ali leži v postelji.

Branje romanov na zaslonu, ki ni prenosljiv in prikazuje besedilo z najmanjšim možnim kontrastom in slabim tiskom, nima prav nobene prednosti. Morda ima kako prednost prebiranje priročnikov na zaslonu, še zlasti, če je elektronska različica opremljena z dodatnimi datotekami in programi. Enciklopedija, ki vam omogoča, da preberete članek o kolibrijih, poslušate njihovo oglašanje, vidite barvne slike kolibrijev med letom in pri počitku, preberete vse omembe kolibrijev v drugih člankih, vidite in slišite naziv kolibrja v drugih jezikih, ima

očitno prednost pred tiskano različico. Zgoščenko je tudi lažje prenašati, vsaj videti je tako. V resnici pa ne primerjamo številnih zvezkov enciklopedije z eno samo zgoščenko, temveč enciklopedijo in celotno elektronsko aparaturo, ki ni namenjena le branju tiste zgoščene. V praksi imamo pri hitri poizvedbi včasih več dela z iskanjem zgoščene, s tem, da jo odnesemo k aparaturi (če je ne uporablja kdo drug), s tem, da aparaturo prižgemo ali preklopimo z enega programa na drugega, kot da vzamemo v roke tiskani zvezek enciklopedije in pogledamo vanj.

Največji prispevek sodobne tehnologije k prednosti pradačne knjige je poskus, da bi razvili kot papir tanke in prožne zaslone, jih na stotine zvezali v nekaj knjigi podobnega, kar bi imelo enako vizualno in grafično zunanost kot knjiga in bi ji bilo podobno celo na otip, le brez električnih ali elektronskih kablov: elektronske čitanke, zamaskirane v tiskane knjige.

Če hočete brati knjigo, se vam ni treba naročiti. Če hočete gledati televizijsko oddajo, morate biti ob določenem času prosti ali pa morate nastaviti videorekorder. Gledalec mora prilagoditi svoj dnevni red programskemu. Nasprotno pa se knjiga prilagaja bralčevemu redu: dostopna je vedno in povsod, kjer želi on. Ne zahteva, da bi se vnaprej naročil za branje.

Ljudje zlahka menjavajo televizijske programe in ta navada preklapljanja lahko velja za nekakšno svobodo, če jo primerjamo s kinematografom in še zlasti z gledališkimi predstavami in koncerti, ki so družabni obredi in vseskozi zahtevajo pozornost v strogo določenih okoliščinah. V skrajnih primerih je za udeležbo potrebno vabilo, dogovor z drugimi ljudmi, varnostni ukrepi, posebna obleka in priprave na strokovno pripravljeno potovanje, da bi ob določenem času nekam prišli, tam pa nam ne sme nič odvrniti pozornosti, ne smemo jesti ali piti, snemati dogajanja, oditi pred koncem predstave ali se izogniti plačilu visoke cene v času, denarju in upoštevanju drugih, čeprav je predstava grozna; vse to je upravičeno le v posebnih primerih. Preklapljanje med televizijskimi programi pa ni nič v primerjavi z menjavanjem knjig, ki ponuja večjo raznolikost (če želite dostop do več knjig kot televizijskih postaj, ne potrebujete velike knjižnice) in večjo časovno prožnost. Omogoča vam listanje naprej in nazaj, ohranja podatke (ne da bi bili prisiljeni kar koli posneti) in ne zahteva vnaprejšnjega naročanja. Enostavnost listanja naprej in nazaj po knjigi

ali prehajanja od ene knjige k drugi je Seneko spodbudila, da je Lukilija posvaril pred nevarnostjo takega početja: bralčevo razuzdanostjo.

Knjige so poceni. Tako poceni so, da sorazmerno zlahka pridemo do zasebne lastnine in celo zasebnega založništva knjig. Milijoni bralcev si lahko privoščijo nakup zbirke velikih knjig, ne pa tudi primerljive zbirke slik. Človek s skromnimi finančnimi sredstvi zmore plačati, da mu objavijo knjigo, ne more pa plačati postavitve opere ali posneti filma, za katerega je napisal scenarij.

Knjige so tako poceni, da govorimo o njihovi prodaji, kot da bi bila edina zaželena možnost lastna knjižnica. O muzejih ne razmišljamo tako. Nasprotno, zasebni muzeji veljajo za razkošje (in jih včasih celo gledamo postrani).

Televizija in časopisi so tako dragi, da jih občinstvo ne more neposredno plačati; financirajo jih oglaševalci. Film, časopisi in televizija morajo imeti na sto tisoče odjemalcev, če želimo, da so rentabilni. Knjige, v katerih ni oglasov, plača nekaj tisoč bralcev. Niso še izumili cenejšega sredstva za nagovarjanje peščice ljudi, ki bi bili časovno in prostorsko tako razpršeni.

Knjige omogočajo večjo raznolikost. Proizvodnja televizijske oddaje za tri milijone gledalcev opravičuje velikanski proračun. Če bi enako število gledalcev razdelili med šest postaj, bi se raznolikost šestkratno povečala, proračuni pa bi bili omejeni, ker bi vsak program smel stati le šestino prejšnje cene. Če bi jih razdelili med tisoč postaj, bi bila raznolikost tisočkrat večja, zato pa bi bilo nemogoče delati proračun: televizijskih oddaj ne morete snemati za tisoč gledalcev.

To nam pojasni, zakaj nas televizija razočara: ker mora ugajati sto tisočem ali celo milijonom gledalcev. Idealne okoliščine – za televizijo tako kot za knjige – bi imeli, če bi nekaj resnično odličnega ugajalo širokemu občinstvu. Od časa do časa se to res zgodi. A če pri knjigah ni tako, to še ne pomeni finančne katastrofe, tako kot pri televiziji. Televizija mora ustvarjati uspešnice: dobre, slabe ali odlične.

Po drugi strani pa so knjige lahko uspešnice, čeprav to ni nujno potrebno. Ekonomsko je mogoče natisniti odlično knjigo, čeprav ne zanima več kot tri ali štiri tisoč bralcev, in tudi številne uspešnice so tako začele svojo pot. *Labirint samote* Octavia Paza, ki so ga prodali v več kot milijon izvodih najrazličnejših izdaj, so najprej objavili v majhni nakladi in ga devet let niso ponatisnili. Če bi bila to televizijska oddaja, je sploh ne bi posneli.

Cena branja

Če broširana knjiga, namenjena širokemu trgu, stane kakih šest funtov in jo beremo dve uri, je čas, ki ga zanjo porabi delavec z najnižjo plačo, bolj ali manj enak ceni knjige. Za univerzitetne diplomante, ki zaslužijo od 30 do 300 funtov na uro, je sorazmerna cena nakupa in branja knjige od 60 do 600 funtov. V to ni všteta cena tega, da se pozanimajo o knjigi, jo poiščejo, jo gredo kupiti ali jo naročijo, plačajo knjigo in stroške pošiljanja, sledijo naročilu, po potrebi vrnejo paket, poiščejo prostor za branje in za knjigo rezervirajo prostor na polici.

Z Nobelovo nagrado ovenčani ekonomist Ronald H. Coase je uvedel pojem stroškov poslovanja. Obdelava bančnega čeka (pisanje, vodenje evidence, zavarovanje, pošiljanje, vnovčenje, preverjanje stanja, obračunavanje poslovanja pri vseh vpletenih podjetjih in bankah, pisanje in pregledovanje izpiskov) lahko stane več funtov, najsi bo ček za en ali milijon funtov. Kadar je ček za velik znesek, morda prezrete stroške poslovanja, ne pa tudi za majhnega.

Knjige so tako poceni, da trgovanje z njimi dvigne stroške visoko nad obseg tega podviga. Cena za pozornost, ki jo posvetimo enemu samemu naslovu ali izvodu knjige, lahko močno preseže pričakovani dohodek. To mogoče pojasni željo po izključnem obravnavanju naslovov z velikim številom zvezkov ali naročil velikega števila izvodov, praktična rešitev pa je, da si izmislimo način za trgovanje, prilagojen majhnim naročilom. To velja za vse stopnje postopka, od oblikovanja do izposoje v knjižnicah. Vzemimo za primer propagando in oglaševanje: Če dopustite 4 % za prodajo, kaj lahko storite za večino naslovov? Ne kaj dosti. Proračun omogoča 120 izvodov na prodanih 3000 izvodov. Ko podarite izvode za ocene in druge, vam ostane zelo malo. Zapravljanje velikih zneskov za propagando in oglaševanje je smiselno le pri uspešnicah, če ste prepričani, da bodo to res postale.

Cena natisa knjige ni pomemben dejavnik pri ceni branja. Če pri veliki nakladi broširane knjige natisnete izvod več, bo morda stal 60 penijev (to je najnižja in ne povprečna cena). Ko torej bralci plačajo za knjigo šest funtov, je cena že desetkrat višja od najnižje cene za natis; v glavnem zaradi velikega obsega ravnanja pri prenosu rokopisa od avtorja k uredniku in natisnjenih izvodov od tiskarja do knjigotržca. Pa to še ni konec zgodbe. Iskanje in hranjenje zanimivih knjig je zelo drago tako za bralce kot za knjižničarje.

Britanska knjižnica, ki prejema brezplačne izvode vseh knjig, objavljenih v Veliki Britaniji, se je leta 1989 pritožila, da sprejemanje teh knjig, katalogiziranje, razstavljanje in primerna skrb zanje stane petdeset funtov za vsak izvod, pozneje pa za vsakega še po en funt na leto. To je več kot povprečna cena knjig. S tega zornega kota zlahka razumemo tarnanje mehiškega pisatelja Alfonsa Reyesa, ki se je sčasoma počutil kot suženj lastne knjižnice in neskončnega števila brezplačnih izvodov knjig, ki so mu jih podarjali avtorji in založniki; ali pisatelja, ki podari svojo zbirko v zameno za knjižnične usluge za podarjene knjige; ali pisatelja, ki sklene, da ne bo imel svoje knjižnice, rekoč: "Hranil bom le knjige, ki jih nameravam prebrati. Tiste, ki sem jih že prebral (ali jih sploh ne bom prebral), bom zavrgel."

To je daleč najdražji vidik branja, če izvzamemo čas, ki ga porabimo v določenih okoliščinah: v prometu, bolezni, zaporu ali pokoju. V bogatem gospodarstvu je čas vreden več kot predmeti in lažje je kupiti predmete kot najti čas, da ob njih uživamo. Razumljivo je, če kupujemo knjige, ki jih ne bomo nikdar prebrali: mislimo, da jih bomo lepega dne prebrali, medtem pa se z njimi lahko bahamo pred obiskovalci ali jih omenjamo v pogovoru. Branje je razkošje za revne, bolne, za jetnike, upokojene, študente. Ko študentje postanejo mladi poslovneži s prenatrpanimi urniki in se njihove plače povečajo, branje (če ni obvezno) tudi zanje postane razkošje.

Tudi pisanje postane razkošje, ker od pisatelja zahteva več časa. Če je v zaporu ali v pokoju, ima veliko prostega časa, če je zdravnik, odvetnik ali poslovnež, ga nima. Ne more se posvetiti temu, da vedno znova spreminja že napisani odstavek, čeprav bi njegovo dodatno delo lahko prihranilo čas njegovim bralcem.

Smešno je, da bi pisatelj posvetil dve uri, da bi svojemu bralcu prihranil minuto, kadar gre za sporočilo tajnici. Če pa je to knjiga, ki ima dvanajst tisoč bralcev, vsaka minuta prinese družbi korist dvesto prihranjenih ur v zameno za dve, nagrada za to pa je stokrat tolikšna kot cena. Smiselno bi bilo, da bi delež od te nagrade dobil pisatelj, ki se je potrudil dobro pisati, in založnik, ki natisne tako zlahka berljivo knjigo, vendar truda ni lahko izračunati.

Seveda bi bila cena branja veliko nižja, če bi avtorji in založniki bolj spoštovali čas bralcev in če besedil, ki nimajo veliko povedati, so slabo napisana ali slabo urejena, sploh ne bi natisnili.

Ponudba in povpraševanje po poeziji

Od časa do časa postane uspešnica celo kaka zbirka pesmi. Leta 1987 je mladi učitelj in prevajalec klasične japonske poezije po imenu Machi Tawara objavil *Solatno obletnico* (*Sarada kinenbi*), zbirko pesmi *tanka*, ki so jo na Japonskem prodali v več kot treh milijonih izvodov. In leta 2000 je *Beowulf: Nov prevod v verzih* Seamusa Heaneyja postal uspešnica tako v Veliki Britaniji kot v ZDA, natisnili so ga v več sto tisoč izvodih. Na splošno pa vemo, da zbirke poezije ne prodajo več kot nekaj sto izvodov.

Ameriško združenje knjigotržcev je objavilo, da se prodaja poezije poveča v mesecu aprilu, v času ameriškega meseca poezije, ko nekaj sto podjetij podpira predstavitev Ameriške pesniške akademije v dvesto tisoč šolah, knjižnicah in knjigarnah. Aprila 1997 pa je to zneslo le 137.000 dolarjev od prodaje v knjigarniški verigi Borders Books & Music, ki je bila eden od pokroviteljev. Pri tako majhnem povpraševanju je ponudba neverjetno velika. Cenjena revija *Poezija*, ustanovljena leta 1912, ki jo je proslavil T. S. Eliot in ima srečo, da je njena naklada deset tisoč izvodov (desetkrat toliko, kot je povprečje za pesniške revije), zdaj prejme 90.000 prispevkov na leto z vsega sveta.

Človek razume žalostno sliko, ki jo je predstavil Carl J. Buchanan ("Kako dandanes objaviš pesmi", Aboutthearts.com, 2. okt. 2002): "Cel narod, ki pošilja prispevke peščici 'pravih' revij, povzroča književno zasičenost dotlej neznanih razsežnosti ... Danes je povečanje števila predloženih pesmi v primerjavi z letom 1980 vsaj dvajsetkratno." Vendar ni nobenega razloga, da bi se nam kolcalo po sedemdesetih letih, ko je Koda, bilten pesnikov in pisateljev objavil, da New Yorker objavi tri pesmi na teden, prejme pa jih osemsto. Koda je poročala tudi o dobesedno skrb vzbujajoči pobudi pesniškega knjižnega kluba Zlato pero: ponudbi, da bi v *Antologiji Zlatega peresa* objavili pesmi vseh naročnikov, ki so kupili vsaj pet knjig na leto.

Pri tej politiki je najhujše, da boleče jasno pokaže na problem: število univerzitetno izobraženega prebivalstva narašča, vendar ne toliko med tistimi, ki berejo, kot med tistimi, ki želijo, da drugi berejo njihova dela. Pravilo, ki ga je postavilo Zlato pero, kaže, da niti pesniki ne kupujejo poezije, če to ni pogoj, da jim objavijo poezijo.

Pri reviji Lemeži so nekoč potožili, da prejmejo po 16.000 rokopisov na leto od šest tisoč avtorjev, med katerimi ni niti dvesto naročnikov. Vsakokrat, ko so objavili oglas, da bi pridobili nove naročnike, so na

vsakega novega naročnika prejeli deset do petnajst prispevkov. Vseeno pa so zavrnili, da kot nekatere druge revije ne bi brali pisem bodočih avtorjev, če ti ne bi bili njihovi naročniki.

Če bi vsi, ki želijo, da bi drugi brali njihova dela, tudi sami brali, bi prišlo do nezaslišanega porasta števila knjig, kajti še nikoli ni toliko milijonov ljudi sanjalo o tem, da bi njihova dela objavili. Izrek "Beri moje in jaz bom bral tvoje", ki neprijetno ponazarja samoljubje, se je izrodilo v samoljubje, ki niti ni vzajemno: "Ne zahtevaj, da ti posvečam pozornost; ti jo posvečaj *meni*. Nimam časa, denarja ali želje, da bi bral tisto, kar si napisal; rad bi *tvoj* čas, *tvoj* denar, *tvojo* željo. Ne briga me, kaj zanima tebe; kaj pa jaz?"

Pesnik Judson Jerome je nekoč namignil, da bi pisatelji, če bi bili resnično uvidevni, v vsako knjigo, ki bi jo dali v obtok, vtaknili petdolarski bankovec v simbolično zahvalo za čas, ki ga zahtevajo od svojih bralcev in prijateljev. V tržnem gospodarstvu je to razumna rešitev: če je ponudba večja od povpraševanja in ni nihče prisiljen kupovati, bodo cene padle, dokler ne bodo pod ničlo, pisatelji pa bodo morali plačevati za to, da kdo bere njihova dela, namesto da bi to zaračunavali.

Rešitev v slogu socialne države bi spodbudila nastanek ljudske vojske književnih gejš z diplomami iz književnosti in psihologije pisateljev. Svoj delovnik bi zapolnile tako, da bi se ukvarjale s pisatelji, katerih dela nihče ne bere, poslušale bi jih, brale njihova dela, jih hvalile in tolažile.

Druga rešitev bi lahko bilo racionaliziranje. Državna regulacijska komisija za ponudbo in povpraševanje bi določila sistem, po katerem bi se morali vsi, ki bi želeli, da bi kdo bral njihova dela, registrirati in dokazati, da so tudi sami kaj prebrali. Prosilec bi imel za vsakih tisoč pesmi (ali novel, člankov ali knjig), ki bi jih prebral, pravico, da objavi eno pesem (ali novelo, članek ali knjigo). Predpisano razmerje bi sproti prilagajali, dokler ponudba ne bi bila usklajena s povpraševanjem.

Spokorniška srajca za mazohistične avtorje

Pomislite, kaj vse bi se dalo narediti za knjigo! Televizija, tisk, radio; vlada, podjetja, univerze, knjižnice; kritike, konference, prijatelji; knjigarne, veleblagovnice, letališča, časopisni kioski, knjižni klubi, naročanje po spletu, prodaja na domu, prodaja po telefonu; svetovni trg, prevodi, periodika; gledališke, filmske, radijske in televizijske priredbe ...

Da, marsikaj bi se dalo storiti. In vse to je bilo storjeno z velikanskim uspehom za *Sveto pismo*; vse to je bilo storjeno za Maovo *Rdečo knjižico*. Toda, ali je to mogoče storiti za vsako knjigo?

Naj začnemo s tem, da ima besedica "mogoče" kruto oprijemljiv pomen. Koliko knjig lahko spravimo v eno knjigarno? Nekaj tisoč v majhno prodajalno; dvajset tisoč v povprečno veliko; več sto tisoč v redke velikanske prodajalne. Vsega skupaj majcen odstotek skupnega števila knjig, ki so na prodaj.

Koliko knjig bi šlo v hišo enega bralca? Ne veliko. Poleg tega se bralci nikdar ne znebijo knjig, ki so jih že prebrali, ali takih, ki jih ne bodo nikoli prebrali, da bi naredili prostor za druge; ob tem bi se slabo počutili.

Koliko oglasov predvajajo po televiziji? Vsako leto nekaj tisoč različnih. Če bi za vsako knjigo posneli oglas, ne bi bilo dovolj časa, da bi vse predvajali, čeprav bi črtali vse druge oglase, limonade, informativne in druge oddaje.

Recimo, da bi pod pokroviteljstvom Unesca najeli najboljše kritike na svetu in bi vsaka objavljena knjiga dobila natančno eno oceno – eno poglobljeno oceno. In recimo, da bi bila vsaka ocena dolga največ tri strani. Pri takem sistemu bi nastalo dovolj gradiva za objavo 10.000 knjig na leto, v katerih bi bile le kritike. (Recimo tudi, že zaradi potrpežljivih bralcev po vsem svetu, da teh zbirk ne bi nikdar ocenjevali, čeprav bi bila to za deset tisoč velikih kritikov huda zahteva po samozatajevanju, če bi jih sploh našli toliko.)

Večine knjig nikoli ne ocenijo, prevedejo, ponatisnejo. Prodajajo jih (če gredo sploh v denar) kot novosti, po majhni začetni prodaji pa ni drugega vala. Najdemo jih (če jih sploh najdemo) v knjižnicah prijateljev, v knjigarnah na mizah za neprodane knjige ali v rednih bibliografskih zapisih, ne pa v zgodovinskih letopisih.

In vendar še kar pišemo knjige.

Izdelali so dantejevske izračune stopnje rasti svetovnega prebivalstva; napovedali so, na primer, leto, ko bodo na našem planetu le še stojišča. Kljub temu se vsako leto rodi kakšnih sto milijonov otrok – veliko manj od števila natisnjenih knjig! Katera vrsta prenaseljenosti je večja grožnja za človeštvo? Katera vrsta razmnoževanja je bolj neodgovorna? Tista, katere cilj je ovekovečiti priimek z otroki ali s knjigami?

Vaša knjiga je list papirja, ki ga veter nosi po ulicah, onesnažuje mesta, se kopiči na smetiščih tega planeta. Iz celuloze je – in spremeni se bo nazaj v celulozo.

Prevedla Dušanka Zabukovec